

ÈL BULETIN ÈD L'ACADEMIA

Nr 31

dla lenga piemuntèisa

November 2015

Editur: B. Villata

Cu-Editur: A. Costanzo

La partissela pèrnuminal L

Pochi mèis prima 'd sùà dèspartia, Pare Gasca, un djè stüdius pi avusà 'd nosta lenga, a l'avìa dane trè so articulèt, gavà da Studi Piemontesi, e tüti trè a tucu 'd suget pitost sutij èd la gramàtica dèl piemuntèis. Èl ters dè sti articuj a presenta 'd cunsiderassiun an sij pèrnom pèrsunaj suget àtun èd tèrsa pèrsun-a singular e an particular an sla partissela pèrnuminal L, ch'as treuva tra 'l pèrnom atun a e la furma vèrbal. A pruposit dè stu argument l'articul an chestiun a dis "*La seconda considerazione riguarda la cosiddetta particella pronominale l che nella coniugazione del verbo avej (avere) - in tutte le persone di tutti i tempi e di tutti i modi - e del verbo essere - nelle sole terze persone singolari del presente, del passato, imperfetto e trapassato indicativo si adopera oltre al pronome personale ed al pronome personale verbale. Anche di questo occorre una spiegazione.*"

Avenda lesü ij test pì vej èscrit an piemuntèis, i suma truvasse co nui dnans a vaire furme 'd pèrnom an cunpetissiun che 'd vire as truvavu ant èn midem test. Stu fenomen a l'avìa nen sorprendüme pèrchè che, essend na lenga parlà e poc èscrita, an èsmiava franc normal èd truvé d'ussilassiun gràfiche ch'a fusunu an tüte le lenghe dèl passà.

L'articulèt an chestiun a tuca n'argument che forse a l'é mai stait piat an cunsiderassiun da jè stüdius dèl piemuntèis dèl passà e da cuj d'ancheuj, che 'd vire a sun custümà a di as fa parèj pèrchè ch'as é sempe fasse parèj. Lè scrit èd pare Gasca a l'ha purtane a arflete sü 'n cunpurtament ch'an èsmiava d'autüt normal pèrchè che, fin da masnà, i l'avü sempe sentü di: a l'é chiel, a l'avìa frèid e via fort.

Dait ch'as trata d'èn cunpurtament vej, pèr capì bin la maciavelica i l'uma pensà 'd parte dai test pì antic. Dèl sécul ch'a fa XII, an lenga d'oè ij pèrnom èd tèrsa persun-a singular a sun *el, ela, il, illa*. *El* (masculin), *ela* (feminin) a sun ij

pi dèspunibij e *el* a l'é co duvrà ant le strütüre anpèrsunaj : *el me vis* 02056, *el est besoign* 09192, *quant el pluf* 21038. Sti pèrnom a sun ducumentà an pruvensal antic e co ant le parlà d'Italia setentriunal. Nei *Proverbia quae dicuntur super natura feminarum* as treuva propi *el* e *ela* e 'd vire co *ella*, mentre, ant ij so scrit, Bonvesin da la Riva a duvrava *el* e *ella*.

Bin che ant ij Sarament èd Cher, dèl 1321, ij pèrnom pèrsunaj a fusun-u nen, tütün pèr la tersa pèrsona singular i puduma nuté *el*, duvrà cume suget dè strütüre anpèrsunaj cume: *se el entrevenis* r.18 e *el fos jgiugnt* r.93, *ynse com e le dit desori*. Pèr lon ch'a rèsguarda ij pèrnom masculin èd tèrsa pèrson-a singular ij Sarament èd Cher, a presentu co le furme àtune **o** e **a**: *que o sea reputa* r.24 e *se alaves* r.126.

Ant j'Ordinamenti dei Disciplinati e dei Raccomandati di Dronero dèl '400, trames ai pèrnom àtun i truvuma 'd furme ch'a presentu na **l** dop la **A** : *che al fesa contra l'estatù* 139, *e lo dit prior debia far como al vegherà* 154, *se all'è pover* 254B, *che al sia del piisir de Dio* 217AB, *no vol che al gli sia obligato a peccà* 282

Ant l'Opera Jocunda, dèl '500, el pèrnom àtun **a** as treuva an vaire strütüre cume cule marcà sù dapress: *cha le necessari* A184, *ale un dy feing dra citadella* 287B, *quant a le chiel, va pur si o serv* B296, *marord quant a lera spoux* B394, *a le zohan* 438B; *cha le pos veglia* H18, *a lera anda fer nesch viage* B490; *sla voles ben lag ed garina* H320, *quant la giasira* H315, *cha le pos vegla* H18, *la sara ades anda an nessunda* F100, *la venit cun quater laver* H111. Cum as peul nuté, dacant a **ale**, **a** le sù as treuva co **la**, che però a duvrìa esse cunsiderà 'n pèrnom tonic e nen àtun.

Ant le *Canzoni della villa* dèl '600, l'ünic pèrnom àtun èd tèrsa pèrsun-a singular a l'é **a**: *N'voi mai ch'a sea dita* 1022, *a gl'ariva Biatrisinha* 1027, *asmia giust un orsa* 1102, *sagl sai* 1103, *a na mostrà* 1133, *a sta cach cum sà fus mut* 2070,

quand **alle** ant'la sepoltura 2127, **a** va peui tut a basac 2128, ch'**allè** tal ora 2135, **all'era** un savi 3112. Èl pèrnom àtun **a** as treuva co dnans ai verb duvrà a la furma anpersunal: **all'e** so dagn 2028, ch'**a** bsogna 2114, **a** l'accad dco 2117, **a** bsogna ch'agl costa 4006, cand **all'è** temp 4016, **à** vèta poi 4201.

Ant la Gramatica dèl dutur Pipino, fin dèl '700, la situassiun a l'é mutubin pì caira pèrchè che 'd solit èl pèrnom àtun as nota **a l'** e 'd vire co mac **l**. Ch'as pensa a: *la Tota l'è d' bôna famija e lö ch'a l'è d' pì...96-8; cola paf, ch'a l'è tant raira tra i maria 96-11; ma so-sì l'è nen el tut 138-1; un Nissard a l'ha stanpà 'nt sö dialet 138-4; e lö, ch'a v' farà stupi, a l'è che già del 1574 138-9; ch' l'era stait Professor a Padoa 113-15; ch' l'aveissa pensà d'unije 'l Piemunteif 113-18; l'è ben vera 139-10; scrive ant una lingoa, ch'a l'è nen la soa 139-17; cum l'ha fait col Nissard 139-29; ch'a l'avria la gent ordinaria d'anparè 139-32*

Co j'esempi ch'as treuvu ant la comedia 'L Conte Pioletto a sun clair pèrchè ch'a sun ij midem èd cui dla Gramatica, cun la sula diferensa che anvece d' **a l'**, ès pèrnom a l'é marcà **al**. Ch'as pensa mac a: *Al ha 'l nôm, chi pôrto mi 7-31; ma a dis, ch'al ha la ca piena d' foreste 28-14; Oibò, oibò, ch'al è nen vera 29-4; 'L'era ancora na masnà 7-27; 'L'è na fia forèstera 7-29; 'L'è tre agn, ch'a stà pèr sì 7-32.*

Da j'esempi arpurtà as peul capì che 'l prublema dla **L**, a l'é nait quand as é cuminsasse a duvré **a** cume pèrnom àtun èd tersa pèrsun-a singular e plüral. Dait che stu pèrnom, andispensàbil a la cuniugassiun vèrbal, a duvìa sempe sté dnans al verb, pèr evité 'd sun pitost sgradevoj cume an "**a è chiel**" upüra an "**a ha catà na vaca**", cui che vaire senten-e d'ani fa a parlavu piemuntèis, pèr evité 'd sun drolu e strambalà, a l'han pensà bin èd separé ste d'è vocaj guernand la cunsunant **l**, ch'as trovava ant j'articuj determinatij *el* e *la*, e magari a l'han anvertì la pusission dle lettere a posta. E parèj, anvece d' "**a è chiel**" o "**a ha catà na vaca**" a disü a l'é *chiel* upüra a *la catà na vaca*.

La prima documentassiun èscrita dè sta **L** èufonica i la trovuma ant ij Sarament èd Cher:

se el entrevenis e com se alaves metu la man che, secund la parlà èd cui temp, se alaves a curèspund al nost s'a l'aveissa.

Dèl Quatsent èl pèrnom àtun **a**, as artreuva ant ij document èd Druné, andüa che dnans a 'd parole ch'a cuminsu pèr vucal a l'é nutà **al** e co **all'**. Ant le cumedie d'Aliun dèl prim Sincsent, an custe situassiun as treuva suvens la grafia **a le**, e pi da rair **ale**. Dacant a sti digrama, pèr èl feminin, anvece d'**a** as peul truvé **la**.

Dèl '600, quand ch'a l'é seguì da la tersa persuna singular dèl verb esse, èl pèrnom àtun dle cansun dij Freschi della villa a l'é marcà **a l'**, **allè** o **all'**: *a l'accad 2117, quand alle ant'la sepoltura 2127, all'era un savi 4016.*

Cume già signalà, j'esempi ch'as treuvu ant la Gramatica dèl dutur Pipino a sun bin clair. An gener, dnans al verb esse, ij pèrnom àtun a sun nuta **a l'è** e 'd vire as treuva mac na **l**: *ma so-sì l'è nen tut 138-1, l'è ben vera 139-10.*

Le furme ch'as treuvu ant la cumedia 'L Conte Pioletto as prununsü cume cule dla Gramatica dèl Pipino, ma a sun nutà **al è** e nen **a l'è**. Cume ant la Gramatica co ant 'L Conte Pioletto èl pèrnom vèrbal a peul esse arpresentà da na **l** e son a càpita dzurtüt quand èl suget as treuva dop èl verb.

Cunsiderand che, ant la strütüra **a l'è**, l'acent a duvrìa druché an sla **è**, i pensuma che la grafia pi apruprià a duvrìa esse cula ch'as treuva ant l'Opera Jocunda e ant la Gramatica dèl Pipino. A tuca peui co arcurdé che le furme pen-a mensünà e co '**l**, e **la**, present ant le cumedie d'Aliun e ant la Gramatica, a sun ancora duvrà ant èl piemuntèis d'ancheuj.

L'usservassiun presentà da Pare Gasca a la fin èd so articul a dis: *Resta però da motivare nell'uso attuale la presenza di l nelle strutture verbali delle forme di prima e seconda persona singolare e plurale del verbo avere recepite come: mi i l'hai, ti it l'has, noi i l'oma, voi i l'eve (BB92), mi i l'avìa etc., mi i l'avrai, mi i l'abia, mi i l'avèissa (BB93), mi i l'avria (BB94). Sarà oggetto di una futura considerazione, ma si deve fin d'ora rilevare che si tratta di un uso moderno.* La spiegassiun dla presensa dè

sta L an èsmija pèr gnente cunplicà. Secund la logica la presensa dè sta L, ch'i ciamrìu co chila èufonica, a l'è duvüa a le mideme rasun dla L ch'as treuva ant le strütüre pen-a cunsiderà cume *a l'è, a l'ha* e via fort. Ch'as pensa difati cum a sun-u mej le strütüre *i l'hai, it l'has, i l'uma* ... rësper a cule senza la L : *i hai, it has, i uma* ...

Bin ch'i sapiu nen quand che sta L a sìa sautà fora, ne chi ch'a l'abia duvràla pèr prim, i l'uma gnün dübi 'd sùà urìgin, e i sarìu prunt a scumëtte ch'a l'abiu piala da le veje strütüre cum *a l'è, a l'ha*... e nen da *a sun* pèrchè, quand ch'as treuva dnans a na cunsunant, èl pèrnom àtun **a** a l'ha nen da manca dla **L** èufonica.

Vist ch'i l'uma cuminsà 's buletin parland d'argument pitost cunplicà, pèr nen cambié dèscurs, e sperand èd nen stufigé gnün, i l'uma pensà 'd parlé 'd na chestiun ch'an vira pèr la testa da vaire ani e che, an si ùltim temp, an èsmija ch'as ès-ciairissa 'n poc. E si dapress as treuva la storia dal prinsipi.

Quand ch'i l'avü cuminsà la scola elementar, forse già an prima mignin, nen avenda mai parlà l'italian, la quasi tutalità dj'anlev a tribülava a capì, a lese e a parlé sta lenga. Ün èd j'erur dè scritüra pì frequent a l'era cul dle cunsunant dubie e l'aut, mutubin pì sutil, andüa che jè sculé as antrapavu quasi sempe, a l'era quand ch'a duvü scrive 'd parole cume *ambulanza, importante, compagnia, combinazione*... pèrchè che, anvece 'd büté na M davanti a le cunsunant labiaj (b e p), a-j butavu na bela N.

Èl maestru, ch'a l'era na pèrsun-a an piota e ch'a l'avìa tanta passiensa, a-j disìa dè scrive cum a parlavu, ma prubabilment an sti cas èl punt d'articulassiun dla lenga ch'a parlavu jè sculé, a l'era divers da cul del maestru. E parèj, dop avej arfletü 'n poc, cuj gagnu a scrivü *compagno* e *bonba*. Vaire anlev a j'eru 'n poc cunfüs, ma pèr cuntenté 'l maestru o per fé vèdde ch'a l'avü capì l'antifuna, a bütavu na M dapertüt, co andüa ch'a fasìa nen da manca. Vèdenda la bun-a vuluntà 'l maestru a sarava n'euj e tüti a j'eru cuntent.

Stu episodi a l'é turnane an ment vaire ani

dop, quand i l'avü cuminsà a scrive 'l piemuntèis e pèr truvé le grafie giuste i cunsultavu ij dissionari. Na vira a l'é capitane tra le man èl *Vocabulari piemontese - italiano* 'd Michele Ponza, püblicà dèl 1877. A pàgina 257 i l'uma truvà la vus *conba*. Antrigà da sta parola ch'a presentava na N anté che 'd solit as custüma büte na M, i l'uma cercane d'aute e i l'uma truvane tante. Ch'as pensa a: *canbi, cambià, cambiament, cambié, canbista, cambiura, canbrabassa, canbrada, canbrè, canbrin, counpaginé, counpagnun, counpilè*... andüa che la A e la U, custa nutà ou a la fransèisa, a j'eru seguè dal digrama *nb* o *np*. E sta grafia as truvava an na patela d'aute parole. Ch'as pensa a : *inpacc, inpacesse, inpadronisse, inparè, inpedì, inputassion*...

Surprèis da sta dèscuerta i l'uma pensà 'd cunsülté 'l Gran Dizionario Piemontese – Italiano dèl Santalbin, e si i l'uma pudü nuté che le vus dèl tipu ch'i cercavu a j'eru mutubin pì bunduse che cule dèl dissionari dèl Ponza.

Dacant a 'd parole ch'a cuminsu cun *amb* cume *anbarass, anbasti, anbastiura, anbarlifè, anboché* a j'eru co cule cun *anp*: *anpastè, anpustura, anpaurì, anpiastr, anpiché, anpiumè*. Peui a tuca mensiuné cule ch'a cuminsavu cun d'aute létere dl'alfabet: *banbas, banbin, banbulada, bonbé, bon-bon*... *canp, canpagna, canpana, canpagnin, complet, complicà, conposta* ...

An pràtica ij curèspudent piemuntèis dij trigrama italian *amb-* o *amp-* a j'eru *anb-* o *anp-* e custa a duvìa esse la norma dèl piemuntèis èd j'ani passà. E forse ij vej sculé a duvü esse stait an sla carzà giusta, pèrchè che 'l maestru a-j disìa dè scrive cum a parlavu e lur a prununsiavo *cunba* e nen *comba, banbin* e nen *bambin*...

Cume sempre, pèr avèj j'idee pì ciaire i l'uma vursü vèdde cos a capitava ant ij sécuaj precedent. Ant ij Sermun Sübalpin, bin che la scritüra dla lenga d'oè a fussa ancora cundissionà dal latin, i l'uma truvà 'd parole cume: *compaignon* 08153, *compaignun* 08156, *enporte* 09075, *enporterun* 11098, *enperaor* 12081, *se combaten* 13038, *combaten* 13039, *an enpres* 15005, *enporta* 17060, *compaigna d'angel* 19030, *enperaor* 19045.

Ant la Gramatica dël dutur Pipino a-i sun vaire le vus ch'a presentu sta particularità. Che as pensa mac a : *temp* con 8 ucurense, *senpre* 12, pì 'n *senp*. Co la vus *stanpa* e derivà a sun bin dëspunibij, përchè ch'i l'uma trovà : *stanpa* 2, *stanpà* 2, *stanpasse* 1, *dè a le stanpe* 2, *stanpè*.

Dacant a ste vus an ven bin arcurdé co cule ch'a presentu mac ün-a o due ucurense : *adenpì* 2, *anparà*, *anparè*, *a s'inpara*, *l'ha 'nparàlo*, *anparene* 2, *colonba*, *compagne*, *compagnia*, *conpra*, *cunpète*, *l'conpr*, *i comprendo*, *cunpiment*, *ganbe*, *inconprensibil*, *inpassiensa*, *inporta pöc*, *d' pionb*...

Dop ste usservassiun i l'uma vursü cunsülté i dissiunari piemuntèis dël '900 e co s'as peul cunstaté che gnün dë sti vucabulari a presenta ij digrama *nb* o *np* ant le strüture cunsiderà. E l'istess a l'é capità sfüjetand cuj pochi dissiunari dlë parlà lucaj ch'i l'uma trovà.

Për avèj na cunferma che la norma a füssa cambià, cume ültim tentativ i l'uma decidü 'd vardé ij pochi liber piemuntèis ch'i l'avü sutman. An géner as trata d'euve *stanpà* dop ël 1950, co se 'd vire a sun ëstait scrite vaire ani prima. Eh bin, an tüti sti liber i l'uma nen trovà gnanca na parola ch'a presentèissa le carateristiche 'd cule trovà ant la Gramatica dël Pipino o ant ij dissiunari dël Ponza e dël Santalbin, ch'a sun ëstait ëd gran magister ëd nosta lenga.

Arfletend an sla scunparsa dij digrama **nb** e **np** dal sistema gràfic dël piemuntèis mudern, an ësmija 'n fenomeno duvü dzurtüt a la pressiu ëd l'italian e për esne sicür a tucrà fé d'arserche bin precise an sla lenga parlà e forse as truvrà che vaire a notu *bomba* ma a disu *bunba*.

Për capì cum a sun andaite le cose, forse as duvrìa pensé che na përsun-a, o mej poche përsun-e riunè ant na midema assuciassiun, a l'abiui piat l'inissiativa ludevul dë standardisé la lenga e la grafia, an quaiche manera a l'abiui purtà chi ch'a scrivià 'l piemuntèis a segue ij so mudej. La sernia a deuv esse staita pitost cunplicà përchè che le letere dl'alfabet latin a bastu nen a nuté ij sun ëd le vucaj e dle cunsunant ëd la parlà popular dëslüpassè dal latin.

A Türin ës buletin a l'é dait an umagi ai client dël Pastificio Giustetto 19, ang. S.Fr. d'Assisi
Ël buletin as peul co lese a l'adressa marcà s'as dapress: <http://www.piemunteis.it/buletin-academia>

Ël temp a passa, passumlu bin

Bin ch'a-i füssu già 'd grafie bin rudà cume cula 'd Costantino Nigra, j'ideatur dël neuv sistema a deuvu nen avèj guardà andaré e gnanca cunsultà ij vucabulari dël Ponza e dël Santalbin, che forse a l'avriü arcurdaje che an piemuntèis a esistiu 'd parole cume *cunba* e *punpa*, avzin-e ma diverse, da cule italian-e *comba* e *pompa*. Tütün ant ës cas, për nen cunpliché le cose, a deuvu avèj sèrnü la sulüssiuun pì sempia, già cumun-a an passà, ëd nuté a l'italian-a, *comba* e *pompa*, ij trigrama *onb* e *onp* ëd parole cume *cunba* e *punpa*. Ant ës cas i pensuma ch'as duvrìa tireje j'urije nen tant a chi ch'a l'ha ideà 'l sistema, ma a chi ch'a rasun-a nen cun sùta testa e a va dapress a le mode neuve senza savèj ël perchè. An piasria propi savèj se, ancheuj, chi ch'a scriv *compagn* e *adempì* a prunnusia propi la m d'influenza italian-a o la n ch'a duvrìa esse piemuntèisa s-cëtta perchè ch'as treuva già ant le prediche dël sécul XII.

Cun ël passé dël temp, la pressiuun dël latin prima e peui cula dl'italian, a deuvu avèj anfluensà, e nen poc, ël piemuntèis ëscrit e co parlà. Për ten-e viv j'esempi e la dutrin-a dij magister, j'anlev a deuvu avèj ideà na furma 'd censüra rigurusa ch'a përmëtta gnüne deviasiuun da la norma. Për esempi, për püblichè na puesia o n'articulèt ant n'arvista, a tucava e forse a tuca ancora che ij test a s'ü scrit ant la grafia ideà da l'assuciassiun. E l'istess a pudia capité për ij cuncurs literari : chi ch'as ësluntanava dai mudej sügerì, a l'era scartà e isulà. E forse ancur adess, chi ch'as arziga dëvié da la norma o a sugeriss ëd cit cambiament a l'é cunsiderà 'n ver apostata, degn ëd la lapidassiun.

E parèj mentre j'auto lenghe a prugrediu, ël piemuntèis a l'era stenzü da na grafia poc ciara e pì nen adata a l'eculugia lenghistica d'autüt cambià. Difati, se fin ant j'ani '50, quasi tüti ij piemuntèis a parlavu la lenga dij so cé e mac poche përsun-e istruije a la scriviü, adess pochi a la parlu e chi ch'a vureria scrivila a tribüla già mac a lesla, perchè che vaire sègn a curëspundu nen ai sun piemuntèis.